

УДК 369.5:396.1

Федина В.В.

*старший викладач кафедри фінансових ринків
Університету державної фіскальної служби України***ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ У СФЕРІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ****GENDER ASPECTS IN PENSION SYSTEM IN UKRAINE****АНОТАЦІЯ**

Останніми роками у багатьох країнах світу зростає інтерес до гендерних проблем національних пенсійних систем. У статті розглядаються гендерні аспекти у сфері пенсійного забезпечення в Україні. Визначено основні причини гендерної нерівності та окреслено напрями вирішення гендерних проблем під час реформування пенсійної системи.

Ключові слова: гендер, гендерні відмінності, статево-вікова структура, страхові внески, пенсія.

АННОТАЦИЯ

В последние годы во многих странах мира растет интерес к гендерным проблемам национальных пенсионных систем. В статье рассматриваются гендерные аспекты в сфере пенсионного обеспечения в Украине. Определены основные причины гендерного неравенства и обозначены направления решения гендерных проблем при реформировании пенсионной системы.

Ключевые слова: гендер, гендерные различия, половозрастная структура, страховые взносы, пенсия.

ANNOTATION

In last years in different countries arises the interest to gender problems of national pension systems. In article is analyzed the gender aspects of pension system formation in Ukraine. Defined the main reasons of gender inequality and stated the directions of gender problems solving during the reforms of pension system in Ukraine.

Keywords: gender, gender differences, gender and age structure, insurance payments, pension.

Постановка проблеми. Україна, обравши європейський вектор розвитку, взяла на себе орієнтацію на наявну у провідних європейських країнах модель соціальної ринкової економіки, яка означає високий рівень соціальних стандартів і принцип гендерної рівності. Основні принципи гендерної рівності – рівність чоловіків та жінок в усіх сферах суспільного життя – закріплено у статті 24 Конституції України, яка гарантує рівні права та можливості для чоловіків і жінок для їх самоствердження, рівність їх перед законом. Проте сьогодні жінки домінують у найбільш соціально незахищених категоріях населення – серед пенсіонерів, безробітних, працюючих у бюджетній сфері тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом гендерним питанням у тих чи інших сферах суспільного життя приділяється значна увага. Це пов'язано з тим, що Україна підписала Декларацію Тисячоліття ООН, де однією з цілей є забезпечення гендерної рівності. Науково-критичний аналіз літератури, в якій тією чи іншою мірою порушено питання формування соціально-демографічної політики в контексті старіння нації і реформування пенсійної системи, дає підстави стверджувати, що поза ува-

гою науковців залишилися саме гендерні аспекти цих проблем, тому вони потребують більш глибокого аналізу. Дослідженнями проблем гендерного характеру займаються такі відомі вчені, як Е. Лібанова, М. Баксакова, Ю. Саєнко, О. Грیشнова, О. Коваль, Г. Герасименко [17], О. Макарова, Т. Марценюк, О. Линдюк [14].

Мета статті полягає у розкритті гендерних особливостей у сфері пенсійного забезпечення та визначенні основних напрямів вирішення гендерних проблем під час реформування пенсійної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гендерна рівність – рівні права і рівні можливості для жінок і чоловіків у суспільстві, рівні умови для реалізації прав людини, участі в національному, політичному, економічному, соціальному та культурному розвитку, отримання рівних винагород за результатами участі [1].

Важливою подією у становленні гендерної рівності став Всесвітній саміт Тисячоліття, який відбувся у вересні 2000 року. Саме тут була прийнята та затверджена главами 191 держави світу, в тому числі й Україною, Декларація Тисячоліття ООН, в якій держави зобов'язувалися «сприяти рівності чоловіків і жінок та розширенню прав і можливостей жінок як ефективного засобу боротьби зі злиденністю, голодом і хворобами та стимулювання розвитку, що має справді стійкий характер» [1]. Підписавши ці міжнародні документи, Україна взяла на себе зобов'язання щодо втілення міжнародних стандартів дотримання рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у суспільстві.

На виконання міжнародних зобов'язань Україна внесла принцип гендерної рівності до Конституції (зокрема, ст. 24, 23, 21), де проголошується, що «рівність прав жінки та чоловіка забезпечується наданням жінкам рівних із чоловіками можливостей у суспільно-політичній та культурній діяльності, в одержанні освіти та професійної підготовки, у праці та винагороді за неї» (ст. 24) [2].

Основною проблемою сьогодення є декларативний характер гендерної рівності та формальність прав жінок в Україні. У глобальному рейтингу гендерної рівності, розробленому Всесвітнім економічним форумом, який розраховується шляхом порівняння можливостей чоловіків і жінок у чотирьох сферах (політиці, працевлаштуванні і побудові кар'єри, освіті та охороні здоров'я), Україна в 2016 році посіла 69 місце із 144 країн

[5], погіршивши своє становище ще на 2 пункти порівняно з 2015 роком [6].

Гендерна асиметрія у пенсійних питаннях формується під впливом факторів, серед яких вчені виділяють такі групи, як 1) фактори, пов'язані з особливостями побудови пенсійної системи, коли схеми і механізми функціонування цієї системи диференційовані для чоловіків та жінок. Як правило, ціллю такої диференціації є спроба за допомогою пенсійної системи нівелювати відмінності гендерних ролей у трудовій та сімейно-побутовій сферах; 2) фактори, які ззовні впливають на пенсійну систему (демографічні процеси, гендерні ролі чоловіків і жінок у тих сферах життєдіяльності, які безпосередньо пов'язані з пенсійною системою через механізми збирання пенсійних внесків та формування пенсійних виплат). [14].

Одним із основних чинників, що привів до пенсійного реформування як у світі, так і в нашій державі, є демографічний. Населення України значно зменшилося (із 51,7 млн. жителів у 1989 році до 47,5 млн. у 2004 році). Відповідно до демографічних прогнозів, така тенденція продовжиться. На початок 2017 року чисельність населення становила 42,58 млн. (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя) [7]. За прогнозом Інституту демографії і соціальних досліджень НАН України, у 2050 році населення України становитиме лише 33,2 млн. жителів, тоді як ООН називає ще песимістичнішу цифру – 26 млн. громадян [8, 9, 11]. На відміну від економічно розвинених країн, де старіння населення формується як через зниження народжуваності, так і через збільшення тривалості життя населення, особливістю цього процесу в Україні є те, що він відбувається тільки через падіння народжуваності за відсутності зростання (і навіть за деякого зниження) тривалості життя. Відзначимо, що за даними Інституту демографії та соціальних досліджень українці у середньому вмирають на 12-13 років раніше, ніж представники інших європейських країн [11]. Відповідно до міжнародних критеріїв населення вважається старим, якщо частка осіб віком 65 років і старших перевищує 7%. Станом на початок 2016 року майже кожен сьомий житель України перебував у такому віці (кожний десятий чоловік та кожна п'ята жінка) [12].

Статеві-вікова структура населення України характеризується значним переважанням жінок у старших вікових групах. Станом на 1 січня 2016 року співвідношення жінок і чоловіків становило 1,160. Статевий дисбаланс населення поглиблюється з віком: якщо у віковій групі 55-59 років на кожну тисячу жінок припадає 771 чоловік, то у віці 60-69 років – 658, а у віці 70 років і більше – лише 440 чоловіків, тобто у цих вікових групах співвідношення жінок і чоловіків збільшується із 1,22 (вік 55 р.), 1,5 (вік 65 р.) до 2,28 (вік 80 р.) [10].

Чисельна перевага жінок над чоловіками спостерігається із 35 років та з віком збільшується, однак ця перевага залежить від місцевості проживання: серед міського населення починається з 28 років, сільського – з 49 років.

Цей дисбаланс зумовлений надвисокою смертністю чоловіків працездатного віку та низькими показниками можливості їх дожиття до пенсійного віку. Ризик для українця померти у віці до 60 років – 40%, тоді як у Швейцарії не доживають до 60 років всього 8% чоловіків [17]. Імовірність настання передчасної смерті для чоловіків у 3 рази вища, ніж для жінок, унаслідок чого середня тривалість життя жінок значно перевищує середню тривалість життя чоловіків (73,7 проти 62,2 року).

Оскільки середня очікувана тривалість життя жінок є довшою, ніж у чоловіків, більшою є кількість їх у структурі населення, то і ймовірніше, що вони, доживши до похилого віку, залишаться самотніми. Чисельність самотніх жінок у віці понад 65 років перевищує чисельність відповідної категорії чоловіків у 5,1 раза, а у віковій групі понад 70 років – в 5,6 раза [13].

Проблема самотності серед літніх жінок ускладнюється низькою матеріальною забезпеченістю, відсутністю належного соціального захисту, низьким рівнем здоров'я жінок похилого віку. Самотні жінки-пенсіонерки зазнають значно вищого ризику бідності, ніж самотні чоловіки. За розрахунками фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, рівень бідності самотніх пенсіонерів-чоловіків (13,8%) є значно нижчим, аніж рівень бідності жінок-пенсіонерок, що проживають самі (19,8%) [11].

Середня заробітна плата жінок в Україні традиційно перебуває на рівні 69-77% від середньої заробітної плати чоловіків у різних галузях економіки, що приводить до значних відмінностей у розмірі страхових внесків до соціальних фондів, які сплачують жінки і чоловіки протягом свого трудового життя. Гендерні відмінності у рівні заробітної плати зумовлені низькою чинників, таких як концентрація жінок у галузях із традиційно нижчими рівнями оплати праці (охороні здоров'я, освіті, культурі, соціальному забезпеченні); робота на посадах нижчого рівня, а отже, і менше оплачуваних; поширення неповної зайнятості серед жінок; можливість репродуктивної перерви у жінок, внаслідок чого вони часто стикаються із труднощами під час найму на роботу [16].

За даними 2016 р. середня заробітна плата жінок за всіма галузями економіки становила 74,65% від середньої заробітної плати чоловіків (відповідно 4480 проти 6001 грн. на місяць) [15]. Отже, і сумарні внески, які сплачуються до Пенсійного фонду жінками, є значно меншими.

За даними Пенсійного фонду, сьогодні в Україні налічується 11,9 млн. цивільних пенсіонерів. Пенсію отримують 7,5 мільйонів

жінок і лише 4,4 мільйона чоловіків. Тобто, жінки становлять 2/3 пенсіонерів, або на одного пенсіонера-чоловіка припадає майже 2 жінки-пенсіонерки [17].

Гендерні відмінності у пенсійному законодавстві в поєднанні з нижчою заробітною платою жінок приводять до відмінностей у розмірі їх пенсій. За даними ПФУ середня пенсія жінок становить лише 72,4% від середньої пенсії чоловіків. Прогнозні розрахунки показують, що за умови збереження наявного гендерного розриву заробітної плати варто очікувати подальшого зростання гендерної диференціації пенсій [9].

На наш погляд, украй важливим моментом реалізації пенсійної реформи є відповідність накопичувального і гендерного принципів. Накопичувальну систему можна вважати справедливою лише в тому суспільстві, в якому всі працівники реально володіють не тільки рівними правами, а й рівними можливостями. Нова тривірнева пенсійна система передбачає, що кількість і якість оплачуваної праці кожної людини залежить лише від її бажання і вміння працювати. Але реальність, на жаль, децю інша через дотримання певних стереотипів поведінки, виконання тих чи інших соціальних ролей, які нав'язуються суспільством, культурою, релігією. Накопичувальна система не враховує фактично нерівного становища у сфері зайнятості окремих соціальних груп працівників, насамперед жінок. Негативний вплив на розмір пенсії жінок, безсумнівно, буде чинити сформована практика використання численних соціальних пільг, призначених за законодавством для всіх працівників із сімейними обов'язками. Згідно з даними державної служби статистики цими пільгами користуються лише жінки [4]. У новій пенсійній системі розмір пенсійних накопичень буде визначатися не тільки величиною заробітної плати, а і страховим стажем (тобто періодом, протягом якого проводилися відрахування в пенсійний фонд). А цей стаж у жінок менший, ніж у чоловіків, оскільки практично всі соціальні пільги, призначені для працівників із сімейними обов'язками, використовуються переважно жінками.

Таким чином, кожна професійно зайнята жінка, яка народила хоча б одну дитину і використала трирічну відпустку з догляду за нею, автоматично втрачає цей період зі свого потенційно можливого страхового стажу. Якщо ж дітей двоє, то 6 років і т. д. Схожі проблеми виникають із використанням лікарняних листів із догляду за хворою дитиною, які оплачуються із фонду соціального страхування, а з цих виплат відрахування у пенсійний фонд не здійснюються. Жінка має значно менший період часу, порівняно з чоловіками, для того, щоби сформувати більший страховий стаж і отримати вищу заробітну плату. Оскільки менша тривалість їх страхового стажу, нижчі доходи, ніж у чоловіків, менший розмір страхових внесків, які вони сплачуватимуть до нако-

пичувального фонду, то і сума пенсійних накопичень також буде меншою. Водночас середня очікувана тривалість життя після досягнення пенсійного віку у жінок є значно довшою, ніж у чоловіків. Тому під час розрахунків майбутніх пенсій суми, накопичені на пенсійних рахунках жінок, будуть ділитися на більшу кількість років і середньомісячні виплати будуть меншими. Розрахунки показують, що за відмінності заробітної плати чоловіків і жінок на 30-40% за всіх інших рівних умов пенсійні накопичення жінок становитимуть 70-75% від накопичень чоловіків. У разі використання відпустки з догляду за однією дитиною її пенсійні накопичення становитимуть 63-71% від накопичень чоловіка. Якщо жінка матиме двох дітей і використовуватиме дві відпустки – то 56-65%, якщо трьох дітей – 50-58%. За прогнозами експертів, через 20-30 років пенсія жінок становитиме 20-30% від пенсії чоловіків [18, с. 10].

Таким чином, можна констатувати, що введення сьогодні нової накопичувальної державної системи пенсійного страхування у тому вигляді, в якому вона сформульована, неминуче приведе до подальшої фемінізації бідності в літніх роках.

Висновки. Пенсійна проблематика – одна з найскладніших у державі. Метою національної пенсійної реформи є забезпечення належного рівня життя людей похилого віку на засадах соціальної справедливості, гармонізації відносин між поколіннями та сприяння економічному зростанню. Тому модель реформування пенсійної системи має враховувати результати гендерних досліджень у цій сфері та не повинна порушити принцип рівності прав чоловіків і жінок. Адже під час дослідження питання гендерних аспектів у системі пенсійного забезпечення було виявлено, що жінки є групою, рівність прав якої не дотримується. Різниця у тривалості життя чоловіків і жінок в Україні приводить до величезної гендерної асиметрії складу пенсіонерів. Хоча сьогодні гендерна диференціація розмірів пенсійного забезпечення за віком невелика (середня пенсія жінок становить 72,4% від середньої пенсії чоловіків), проте запровадження в Україні накопичувального складника системи державного пенсійного страхування приведе до зростання гендерної нерівності у розмірах пенсійних виплат, що загрожує подальшою «фемінізацією» бідності в Україні. Зменшення гендерної диференціації пенсійних виплат може бути досягнуте лише за умови врахування гендерних дисбалансів під час розроблення національної моделі пенсійної реформи.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Цілі розвитку тисячоліття 2000-2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/mdgs

2. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – 141 с.
3. Фозикош М.М. Проблема гендерної рівності в сучасному українському суспільстві. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kds.org.ua/blog/fozikosh-mm-problema-gendernoi-rivnosti-v-suchasnomu-ukrainskomu-suspilstvi>
4. Уварова О. Права жінок і гендерна рівність в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/prava-zhinok-i-henderna-rivnist-v-ukrajini-o-uvarova/>.
5. Індекс гендерного розриву – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analityka/indeks-gendernogo-rozryvu-2016>
6. 2016 Human Development Report. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hdr.undp.org/en/2016-report>
7. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 січня 2017 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/ds/kn/kn_u/kn1216_u.html
8. Інформація щодо очікуваних змін чисельності пенсіонерів у довгостроковій перспективі / Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www/mlsp.gov.ua>
9. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. (колектив авторів) / за ред. чл.-кор. НАНУ, д.е.н., проф. Е.М. Лібанової. – К.: Український центр соціальних реформ, 2006. – 138 с.
10. Вікова структура населення України (1989-2016). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lv.ukrstat.gov.ua/dem/piramid/all.php>
11. Інститут демографії і соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України / Офіційний сайт / – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.idss.org.ua/>.
12. Загальна характеристика статево-вікового складу населення України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2015/dem_zag_0115.pdf
13. Струченков О. Динаміка бідності в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://commons.com.ua/ru/dynamika-bidnosti-in-ua/>.
14. Линдюк О.А. Гендерні підходи у сфері пенсійного забезпечення державних службовців / О.А. Линдюк / – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://academy.gov.ua/ej/ej19/PDF/16.pdf>
15. Середньомісячна заробітна плата жінок та чоловіків за видами економічної діяльності у 2016 році. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/gdn/Szp_ed/Szp_ed_u/Szp_ed_2016_u.htm
16. Герасименко Г.В. Гендерні невідповідності пенсійної системи в Україні: проблеми та перспективи / Г. В. Герасименко / – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11787/08-Gerasumenko.pdf?sequence=1>
17. Скільки в Україні пенсіонерів: чому так мало чоловіків доживають до пенсії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/-/397718/skilky-v-ukrayini-pensioneriv-chomu-tak-malo-cholovikiv-dozhyvayut-do-pensiyi>
18. Толстоухова С. Утвердження гендерної рівності: реальність та перспективи // Вісник Пенсійного фонду України. – № 3. – 2007. – С. 10.